

२

लोकसंख्या

२. लोकसंख्या

२.१ जनगणना ही स्थानिक, प्रादेशिक आणि राष्ट्रीय स्तरावर मानवी संसाधने, लोकसंख्याशास्त्र, संस्कृती आणि आर्थिक संरचना याविषयी मूलभूत आकडेवारी प्रदान करते. राष्ट्राच्या भविष्यास आकार आणि दिशा देण्यासाठी ही आकडेवारी महत्वाची आहे. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार, भारताची लोकसंख्या १२१.०९ कोटी व राज्याची लोकसंख्या ११.२४ कोटी होती जी अखिल भारतीय लोकसंख्येच्या ९.३ टक्के होती.

प्रक्षेपित लोकसंख्या

२.२ प्रक्षेपित लोकसंख्या म्हणजे भूतकाळातील आकडेवारीचा वापर करून काही विशिष्ट गृहितकांवर आधारित भविष्यातील लोकसंख्येचा केलेला अंदाज आहे. संसाधने, सेवा व पायाभूत सुविधांचे भविष्यकालीन नियोजन करण्यासाठी शासन व विविध संस्था यांना लोकसंख्या विषयक आकडेवारीची आवश्यकता असल्याने केंद्र शासनाच्या राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोगाने राज्यनिहाय अंदाजित लोकसंख्या 'प्रक्षेपित लोकसंख्या' म्हणून प्रकाशित केली आहे. या अहवालानुसार, दि. १ मार्च २०२६ रोजी अखिल भारताची व राज्याची प्रक्षेपित लोकसंख्या अनुक्रमे १४२.५९ कोटी व १२.९३ कोटी आहे. निवडक राज्यांची प्रक्षेपित लोकसंख्या तक्ता २.१ मध्ये दिली आहे.

तक्ता २.१ निवडक राज्यांची प्रक्षेपित लोकसंख्या

राज्य	दि. १ मार्च २०२६ रोजीची प्रक्षेपित लोकसंख्या		
	ग्रामीण	नागरी	एकूण
आंध्र प्रदेश	३.३१	२.०६	५.३७
बिहार	११.५७	१.६६	१३.२३
छत्तीसगड	२.२४	०.८८	३.१२
गुजरात	३.६९	३.७२	७.४१
कर्नाटक	३.७४	३.१६	६.९०
मध्य प्रदेश	६.३४	२.६३	८.९७
महाराष्ट्र	६.५५	६.३८	१२.९३
राजस्थान	६.१०	२.२६	८.३६
तामिळनाडू	३.४८	४.२७	७.७५
तेलंगणा	१.९३	१.९३	३.८६
उत्तर प्रदेश	१८.३५	५.९४	२४.२९
पश्चिम बंगाल	६.२३	३.८२	१०.०५
अखिल भारत	९१.२४	५१.३५	१४२.५९

आधार: 'भारत आणि राज्यांसाठी प्रक्षेपित लोकसंख्या २०११-२०३६', राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग, भारत सरकार

२.२.१ राज्याची प्रक्षेपित लोकसंख्या व लोकसंख्येची घनता तक्ता २.२ मध्ये दिली आहेत.

तक्ता २.२ राज्याची प्रक्षेपित लोकसंख्या व लोकसंख्येची घनता

वर्ष	लोकसंख्या (कोटी)			लोकसंख्येची घनता
	पुरुष	स्त्री	एकूण	
२०११ ^१	५.८२	५.४१	११.२४	३६५
२०१६	६.१६	५.७१	११.८७	३८६
२०२१	६.४७	५.९७	१२.४४	४०४
२०२६	६.७३	६.२०	१२.९३	४२०
२०३१	६.९५	६.४०	१३.३५	४३४
२०३६	७.१२	६.५६	१३.६८	४४४

टीप: आकडे संक्षिप्तामध्ये दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

\$ २०११ च्या जनगणनेनुसार

आधार: १) भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय

२) 'भारत आणि राज्यांसाठी प्रक्षेपित लोकसंख्या २०११-२०३६', राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग, भारत सरकार

२.२.२ महसूल विभागनिहाय लोकसंख्या तक्ता २.३ मध्ये दिला आहे.

तक्ता २.३ महसूल विभागनिहाय लोकसंख्या

(कोटी)

महसूल विभाग	जनगणना २०११				दि. १ मार्च २०२६ रोजीची प्रक्षेपित लोकसंख्या			
	पुरुष	स्त्री	एकूण	हिस्सा (टक्के)	पुरुष	स्त्री	एकूण	हिस्सा (टक्के)
कोकण	१.५१	१.३५	२.८६	२५.४	१.७१	१.५५	३.२६	२५.२
नाशिक	०.९६	०.९०	१.८६	१६.५	१.१३	१.०४	२.१८	१६.९
पुणे	१.२१	१.१४	२.३४	२०.८	१.४२	१.३१	२.७३	२१.१
छत्रपती संभाजीनगर	०.९७	०.९०	१.८७	१६.६	१.१७	१.०६	२.२२	१७.२
अमरावती	०.५८	०.५५	१.१३	१०.१	०.६५	०.६१	१.२६	९.७
नागपूर	०.६०	०.५८	१.१८	१०.५	०.६५	०.६३	१.२८	९.९
महाराष्ट्र	५.८२	५.४१	११.२४	१००.०	६.७३	६.२०	१२.९३	१००.०

टीप : आकडे संक्षिप्तामध्ये दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

आधार : १) भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय

२) आंतरराष्ट्रीय लोकसंख्या विज्ञान संस्थेचा (IIPS) २०१२ ते २०३१ या कालावधीसाठी जिल्हा-स्तरीय वार्षिक लोकसंख्येच्या पाच-वर्षीय वयोगट आणि लिंगानुसार केलेल्या प्रक्षेपणावरील अहवाल

२.२.३ राज्य आणि अखिल भारताचा दशवार्षिक वृद्धिदर तक्ता २.४ मध्ये दिला आहे.

तक्ता २.४ राज्य आणि अखिल भारत दशवार्षिक वृद्धिदर

(दि.१ मार्च रोजी)

वर्ष	महाराष्ट्र		अखिल भारत	
	लोकसंख्या (कोटी)	दशवार्षिक वृद्धिदर (टक्के)	लोकसंख्या (कोटी)	दशवार्षिक वृद्धिदर (टक्के)
१९९१	७.८९	२५.७	८४.६४ [@]	२३.९
२००१	९.६९	२२.७	१०२.८७	२१.५
२०११	११.२४	१६.०	१२१.०९	१७.७
२०२१ ^p	१२.४४	१०.७	१३६.३०	१२.६
२०३१ ^p	१३.३४	७.२	१४७.८८	८.५

@ जम्मू व काश्मीरची प्रक्षेपित लोकसंख्या धरून, p : प्रक्षेपित लोकसंख्या

टीप : पूर्णांक केल्यामुळे आकडेवारीत फरक असू शकतो.

आधार : १) भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय

२) 'भारत आणि राज्यांसाठी प्रक्षेपित लोकसंख्या २०११-२०३६', राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग, भारत सरकार

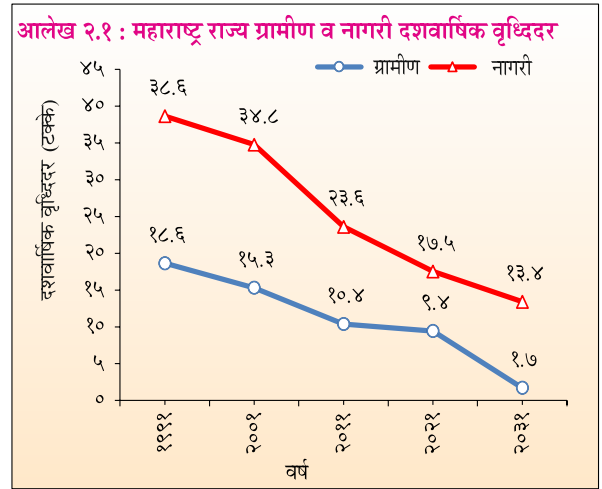
२.२.४ निवडक राज्यांचा प्रक्षेपित लोकसंख्येवर आधारित लिंग गुणोत्तर तक्ता २.५ मध्ये दिला आहे.

तक्ता २.५ निवडक राज्यांचे अंदाजित लिंग गुणोत्तर

राज्य	वर्ष					
	२०११ ^{\$}	२०१६	२०२१	२०२६	२०३१	२०३६
आंध्र प्रदेश	९९७	९९८	९९९	१,००२	१,००४	१,००७
बिहार	९१८	९२०	९२३	९२७	९३१	९३५
छत्तीसगड	९९१	९९३	९९४	९९४	९९५	९९६
गुजरात	९१९	९१२	९०७	९०३	९०१	९००
कर्नाटक	९७३	९७२	९७१	९७१	९७१	९७२
मध्य प्रदेश	९३१	९३५	९३८	९४३	९४८	९५३
महाराष्ट्र	९२९	९२६	९२३	९२२	९२१	९२१
राजस्थान	९२८	९३६	९४५	९५४	९६५	९६७
तमिळनाडू	९९६	९९९	१,००२	१,००६	१,०११	१,०१५
तेलंगणा	९८८	९८७	९८८	९९०	९९३	९९६
उत्तर प्रदेश	९१२	९१६	९१९	९२२	९२७	९३१
पश्चिम बंगाल	९५०	९५४	९५९	९६४	९७०	९७६
अखिल भारत	९४३	९४४	९४५	९४८	९५१	९५२

\$ २०११ च्या जनगणनेनुसार

आधार : 'भारत आणि राज्यांसाठी प्रक्षेपित लोकसंख्या २०११-२०३६', राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग, भारत सरकार

२.२.५ राज्यातील वयोगटनिहाय प्रक्षेपित लोकसंख्या तक्ता २.६ मध्ये दिली आहेत.

तक्ता २.६ राज्यातील वयोगटनिहाय प्रक्षेपित लोकसंख्या

(दि. १ मार्च रोजी)

वर्ष	विस्तृत वयोगटानुसार लोकसंख्या (कोटी)				प्रमाण (टक्के)			मध्यक वय (वर्ष)	अवलंबित्व प्रमाण (टक्के)		
	०-१४	१५-५९	६०+	एकूण	०-१४	१५-५९	६०+		तरुण (०-१४)	वयस्कर (६०+)	एकूण
२०११ ^१	३.००	७.१२	१.१२	११.२४	२६.७	६३.३	१०.०	२७.३	४२.२	१५.७	५७.९
२०१६	२.८४	७.७६	१.२७	११.८७	२३.९	६५.४	१०.७	२९.२	३६.६	१६.४	५३.०
२०२१	२.६९	८.३०	१.४५	१२.४४	२१.६	६६.७	११.७	३१.३	३२.५	१७.५	५०.०
२०२६	२.५३	८.७०	१.७०	१२.९३	१९.६	६७.३	१३.१	३३.४	२९.१	१९.५	४८.६
२०३१	२.४२	८.९३	२.००	१३.३५	१८.१	६६.९	१५.०	३५.६	२७.०	२२.४	४९.४
२०३६	२.२८	९.०५	२.३४	१३.६८	१६.७	६६.२	१७.१	३७.७	२५.२	२५.८	५१.०

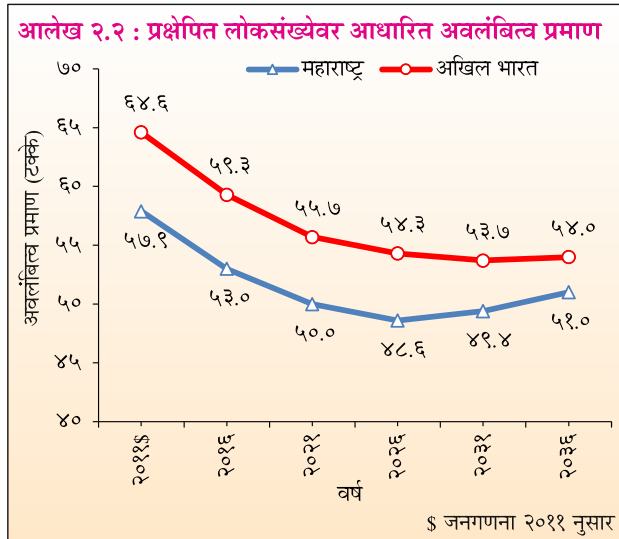
टीप : आकडे संक्षिप्तामध्ये दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

आधार : १) भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय

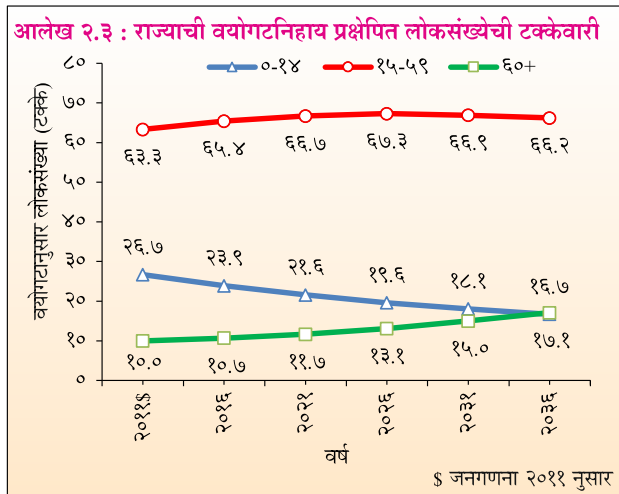
२) 'भारत आणि राज्यांसाठी प्रक्षेपित लोकसंख्या २०११-२०३६', राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग, भारत सरकार

\$ २०११ च्या जनगणनेनुसार

२.२.६ अवलंबित्वाचे प्रमाण या लोकसंख्याशास्त्रीय निर्देशकाद्वारे अवलंबून असलेल्या लोकसंख्येचे (वय ०-१४ वर्षे आणि वय ६० वर्षे आणि त्यावरील) काम करण्याच्या वयोगटातील लोकसंख्येशी (वय १५-५९ वर्षे) प्रमाण मोजता येते. हे प्रमाण काम करण्याच्या वयोगटातील लोकसंख्येवरील संभाव्य अवलंबित्वाचा भार तसेच त्यामधील बदल दर्शविते.

२.२.७ प्रक्षेपित लोकसंख्येनुसार, घटत्या जननक्षमतेमुळे सन २०११ ते २०२६ पर्यंत १५ वर्षांखालील लोकसंख्येचे प्रमाण अनुक्रमे २६.७ वरून १९.६ टक्क्यांपर्यंत कमी होणे अपेक्षित आहे. मात्र १५ ते ५९ वर्ष आणि ६० वर्ष आणि त्यावरील वयोगटातील लोकसंख्येच्या प्रमाणात मोठी वाढ होणे अपेक्षित आहे. घटती प्रजनन क्षमता आणि वाढते आयुर्मान यांमुळे, ६० वर्षे आणि त्यावरील व्यक्तींची संख्या सन २०११ नुसार १०.० टक्क्यांवरून वाढून ती २०२६ मध्ये १३.१ टक्के इतकी होण्याची शक्यता आहे. काम करण्याच्या वयोगटातील सन २०११ मधील लोकसंख्येचे प्रमाण ६३.३ टक्क्यांवरून सन २०२६ मध्ये ६७.३ टक्के इतकी वाढण्याची शक्यता आहे. राज्याचे प्रक्षेपित लोकसंख्याशास्त्रीय निर्देशक तक्ता २.७ मध्ये दिले आहेत.

तक्ता २.७ राज्याचे प्रक्षेपित लोकसंख्या आधारित निवडक निर्देशक

निर्देशक	२०११-१५	२०१६-२०	२०२१-२५	२०२६-३०	२०३१-३५
वृद्धिदर	११.० (१२.८)	९.४ (१०.८)	७.७ (९.०)	६.३ (७.३)	४.९ (५.८)
जन्म दर	१५.२ (२०.१)	१३.९ (१७.९)	१२.४ (१६.०)	११.४ (१४.४)	१०.४ (१३.१)
मृत्यू दर	६.६ (७.२)	७.० (७.१)	७.२ (७.०)	७.६ (७.१)	८.० (७.३)
अर्भक मृत्यू दर	२५ (४२.९)	२३ (३८.५)	२१ (३५.३)	१९ (३२.३)	१८ (२९.७)
५ वर्षाखालील बालकांचा मृत्यू दर	२७ (५६.७)	२५ (५०.९)	२३ (४६.७)	२१ (४२.८)	१९ (३९.४)
एकूण जनन दर	१.७७ (२.४)	१.६७ (२.१)	१.५६ (१.९)	१.५२ (१.८)	१.५१ (१.७)
पुरुषांचे आयुर्मान	७०.३ (६६.९)	७१.१ (६८.४)	७१.९ (६९.४)	७२.७ (७०.४)	७३.२ (७१.२)
महिलांचे आयुर्मान	७३.९ (७०.०)	७४.९ (७१.५)	७५.९ (७२.७)	७६.७ (७३.७)	७७.५ (७४.७)

टीप : कंसात दर्शविलेले आकडे हे अखिल भारतासाठी आहेत.

आधार : 'भारत आणि राज्यांसाठी प्रक्षेपित लोकसंख्या २०११-२०३६', राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग, भारत सरकार

२.२.८ महाराष्ट्र आणि अखिल भारतातील निवडक लोकसंख्या वैशिष्ट्ये (जनगणना २०११ नुसार) तक्ता २.८ मध्ये दिली आहेत.

तक्ता २.८ महाराष्ट्र आणि अखिल भारतातील निवडक लोकसंख्या वैशिष्ट्ये (जनगणना २०११ नुसार)

वैशिष्ट्ये	महाराष्ट्र					अखिल भारत				
	ग्रामीण	नागरी	एकूण	पुरुष	स्त्री	ग्रामीण	नागरी	एकूण	पुरुष	स्त्री
कुटुंबांची संख्या (कोटी)	१.३२	१.१२	२.४४	-	-	१६.८६	८.०९	२४.९५	-	-
कुटुंबाच्या आकारमानाची सरासरी लोकसंख्या (कोटी)	४.७	४.५	४.६	-	-	४.९	४.७	४.९	-	-
एकूण	६.१६	५.०८	११.२४	५.८२	५.४१	८३.३७	३७.७१	१२१.०९	६२.३३	५८.७६
अनुसूचित जाती	०.७५	०.५८	१.३३	०.६८	०.६५	१५.३९	४.७५	२०.१४	१०.३५	९.७८
अनुसूचित जमाती	०.९०	०.१५	१.०५	०.५३	०.५२	९.४१	१.०५	१०.४५	५.२५	५.२०
दिव्यांग लोकसंख्या	०.१७	०.१३	०.३०	०.१७	०.१३	१.८६	०.८२	२.६८	१.५०	१.१८
मुख्य कामगार	२.६५	१.७३	४.३८	३.००	१.३८	२४.५९	११.६७	३६.२६	२७.३२	८.९४
सीमांतिक कामगार	०.४१	०.१५	०.५७	०.२६	०.३०	१०.२९	१.६४	११.९३	५.८७	६.०६
नागरी लोकसंख्या (टक्के)	-	-	४५.२	२३.८	२१.५	-	-	३१.१	१६.१	१५.०
लोकसंख्या घनता (प्रति चौ. कि. मी)	२०६	५,५८८	३६५	-	-	२७९	३,६८५	३८२	-	-
दशवार्षिक वृद्धी दर (टक्के)	-	-	१६.०	-	-	-	-	१७.७	-	-
स्त्री पुरुष प्रमाण	९५२	९०३	९२९	-	-	९४९	९२९	९४३	-	-
बालकांमधील मुलामुलींचे प्रमाण (वय ० ते ६ वर्षे)	८९०	८९९	८९४	-	-	९२३	९०५	९१८	-	-
साक्षरता दर (टक्के)	७७.०	८८.७	८२.३	८८.४	७५.९	६७.८	८४.१	७३.०	८०.९	६४.६
कार्य सहभाग दर										
एकूण	४९.८	३६.९	४४.०	५६.०	३१.१	४१.८	३५.३	३९.८	५३.३	२५.५
वय (१५ ते २९ वर्ष)	५५.८	३८.४	४७.५	५९.८	३३.८	४९.७	३५.६	४५.०	५९.३	२९.७
वय (१५ ते ५९ वर्ष)	७१.३	५१.४	६१.८	७८.८	४३.४	६३.०	४९.५	५८.५	७८.४	३७.४

टीप : आकडे संक्षिप्तामध्ये दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

आधार : भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय

*****

परिशिष्ट २.१

महाराष्ट्राची व भारताची जनगणनांवर आधारीत लोकसंख्या

जनगणना वर्ष	लोकसंख्या (कोटी)		दशवार्षिक वृद्धिदर (टक्के)		साक्षरतेची टक्केवारी ^{££}	
	महाराष्ट्र	भारत	महाराष्ट्र	भारत	महाराष्ट्र	भारत
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१९६१	३.९६	४३.९२	२३.६	२१.६	३५.१	२८.३
१९७१	५.०४	५४.८२	२७.५	२४.८	४५.८	३४.५
१९८१	६.२८	६८.५२ [@]	२४.५	२५.०	५५.८	४३.६§
१९९१	७.८९	८४.६४ [£]	२५.७	२३.९ [£]	६४.९	५२.२ ^{@@}
२००१	९.६९	१०२.८७	२२.७	२१.५	७६.९	६४.८
२०११	११.२४	१२१.०९	१६.०	१७.७	८२.३	७३.०

@ आसामची प्रक्षेपित लोकसंख्या धरून

£ जम्मू व काश्मीरची प्रक्षेपित लोकसंख्या धरून

££ १९६१ व १९७१ ची साक्षरतेची टक्केवारी ५ वर्षे व त्यापेक्षा अधिक वयोगटातील लोकसंख्येसाठी आहे. १९८१, १९९१, २००१ व २०११ ची साक्षरतेची टक्केवारी ७ वर्षे व अधिक वयोगटातील लोकसंख्येसाठी आहे.

§ साक्षरतेची टक्केवारी आसाम वगळून

@@ साक्षरतेची टक्केवारी जम्मू व काश्मीर वगळून

आधार - भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय

परिशिष्ट २.२

जनगणनांवर आधारीत राज्यातील ग्रामीण व नागरी लोकसंख्या

जनगणना वर्ष	लोकसंख्या (कोटी)					नागरी लोकसंख्येची एकूण लोकसंख्येशी टक्केवारी	स्त्री-पुरुष प्रमाण			लोकसंख्येची घनता (प्रति चौ.किमी)
	ग्रामीण	नागरी	एकूण	पुरुष	स्त्रिया		ग्रामीण	नागरी	एकूण	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)
१९६१	२.८४	१.१२	३.९६	२.०४	१.९१	२८.२	९९५	८०१	९३६	१२९
१९७१	३.४७	१.५७	५.०४	२.६१	२.४३	३१.२	९८५	८२०	९३०	१६४
१९८१	४.०८	२.२०	६.२८	३.२४	३.०४	३५.०	९८७	८५०	९३७	२०४
१९९१	४.८४	३.०५	७.८९	४.०८	३.८१	३८.७	९७२	८७५	९३४	२५७
२००१	५.५८	४.११	९.६९	५.०४	४.६५	४२.४	९६०	८७३	९२२	३१५
२०११	६.१६	५.०८	११.२४	५.८२	५.४१	४५.२	९५२	९०३	९२९	३६५

टीप - आकडे संक्षिप्तात दिल्याने बेरजा जुळतीलच असे नाही.

आधार - भारताचे महानिबंधक यांचे कार्यालय